

О. Г. Ферт

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи
факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧНІВ ІНКЛЮЗИВНИХ КЛАСІВ І КЛАСІВ ІЗ ТРАДИЦІЙНИМ НАВЧАННЯМ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто актуальність проблеми соціальної взаємодії, формування позитивної самооцінки в умовах інклюзивного навчального середовища, проаналізовано особливості формування стосунків у традиційних класах порівняно з інклюзивними.

Аналіз тенденцій міжособистісної взаємодії та спілкування, сприйняття та розуміння людини людиною дає змогу зробити висновки, що соціально-психологічний підхід до вивчення міжособистісних відносин є найбільш адекватним. Дослідження особливостей соціальної перцепції передбачає врахування багатьох її чинників, зокрема психологічних. А дослідження розуміння учнями один одного в умовах інклюзії вимагає також врахування специфіки такого навчання та особливостей формування шкільного колективу учнів із типовим розвитком з учнями, які мають особливі освітні потреби. Для дітей з особливими потребами формування гармонійних відносин з однолітками є чи не найголовнішим чинником соціалізації.

Специфіка відносин учнів у класі з інклюзивним навчанням визначається психологічними особливостями учнів, а також характером їх спілкування, що зумовлює стан психологічної атмосфери в колективі. Тому особливості розуміння учнями один одного в процесі спільної освітньої діяльності визначається багатьма чинниками.

Проблеми формування колективу учнів інклюзивного класу, недостатній рівень їх самооцінки та переважання емоційно-неблагополучної позиції в класі зумовлюють нагальну необхідність розроблення програм, спрямованих на формування адекватної «Я-концепції» учнів інклюзивних класів, зміцнення їхньої самооцінки. У вирішенні цих проблем велику роль відіграють психологічний супровід інклюзивного навчання, розробка методів сприяння особистісному розвитку учнів інклюзивних класів, зокрема учнів з особливими потребами, що, безумовно, сприятиме їх успішній соціалізації та особистісній реалізації.

Результати дослідження особистісних властивостей та міжособистісних відносин учнів порівнювалися в класах з інклюзивним та традиційним навчанням. Встановлено, що в учнів інклюзивних класів рівень самооцінки нижчий, ніж в їх однолітків із класів із традиційним навчанням, зокрема за такими критеріями, як «Зовнішність» та «Впевненість у собі». Ступінь вираженості потреби в спілкуванні вищий в учнів інклюзивних класів. Також, на думку учнів інклюзивних класів, психологічна атмосфера в їх колективі є сприятливою.

Ключові слова: соціальна взаємодія, інклюзивне освітнє середовище, позитивна самооцінка, учні з особливими потребами, класи з традиційним навчанням.

Постановка проблеми. Пізнаючи соціальне оточення, навколишній світ, індивід сприймає, пояснює і відтворює у своєму мисленні різні його соціальні аспекти. Процес соціального пізнання надзвичайно важливий у житті людини та її соціальній взаємодії [1, с. 284–293]. Особливої актуальності проблема соціальної перцепції набуває в контексті розвитку інклюзивної освітньої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Ольшанський дає підстави визначити соціальне сприйняття як різновид сприйняття, який, з одного боку, включає сприймання широкого кола соціальних об'єктів, соціальних ситуацій, а з іншого боку, опосередковує оцінку цих об'єк-

тів із боку суб'єкта сприймання [2, с. 128–134]. Також особливості соціальної взаємодії в середовищі інклюзивної школи і школи з традиційним навчанням розглядалися у працях таких вчених: В.М. Синьова, К.О. Островської, М.М. Філоненко, І.М. Цимбалюка, О.В. Чопік, Д.І. Шульженко та інших.

Метою статті є аналіз особливостей соціальної взаємодії у класах із традиційним та інклюзивним навчанням.

Виклад основного матеріалу. З емпіричних методів дослідження в роботі було використано психодіагностичне тестування із застосуванням стандартизованих тестів-опитувальників та математико-статистичні методи.

У цьому науковому дослідженні було використано такі діагностичні методики:

- 1) методика вивчення самооцінки Дембо-Рубінштейна в модифікації А.М. Прихожан;
- 2) методика визначення потреби в спілкуванні Ю.М. Орлова, В.І. Шкуркіна, Л.І. Орлової;
- 3) методика оцінки психологічної атмосфери в колективі А.Ф. Філера;
- 4) проєктивна методика «Мій клас».

Вибір методичного інструментарію зумовлений віковими особливостями груп досліджуваних (діти 11–13 років). У цьому віковому діапазоні знаходяться учні 5–7 класів закладів загальної середньої освіти. Діти цієї вікової категорії можуть адекватно зрозуміти зміст інструкції та заповнити форму психометричного тесту. Виконання проєктивних методик зазвичай подобається дітям усіх вікових категорій.

Дослідницькою роботою охоплено загалом 132 учня Львівського регіону, з них:

експериментальна група – 66 учнів інклюзивних класів;

контрольна група – 66 учнів класів із традиційною формою навчання.

1. Кореляційний аналіз

Внаслідок проведеного кореляційного аналізу було виявлено статистично значимі рівні кореляційних зв'язків між чинниками розуміння учнями один одного в процесі спільної освітньої діяльності, що відображено в кореляційній матриці.

Кореляційний аналіз усієї вибірки учнів, які навчаються у класах як з інклюзивним, так і з традиційним навчанням, показав прямі кореляційні зв'язки (див. табл. 1):

- 1) розум та здібності і зовнішність ($r = 0,32$);
- 2) авторитет в однолітків та зовнішність ($r = 0,52$);
- 3) авторитет в однолітків і впевненість у собі ($r = 0,41$);
- 4) умілі руки та зовнішність ($r = 0,38$);
- 5) впевненість у собі та зовнішність ($r = 0,6$).

Характеризуючи критерії самооцінки учнів, значимі рівні прямих кореляційних зв'язків, робимо висновок, що такі критерії, як зовнішність

та впевненість у собі, визначають ступінь авторитету в однолітків. Також зовнішність прямо корелює із впевненістю в собі, що характерно для підліткового віку.

У вибірці учнів, які навчаються у класах з інклюзивним навчанням, було виявлено такі статистично значимі рівні кореляційних зв'язків (табл. 2):

Прямі кореляційні зв'язки

1. Авторитет в однолітків та зовнішність ($r = 0,5$).
2. Авторитет в однолітків та впевненість у собі ($r = 0,51$).
3. Умілі руки та зовнішність ($r = 0,44$).
4. Зовнішність та впевненість у собі ($r = 0,64$).

Отже, в учнів класів з інклюзивним навчанням авторитет в однолітків прямо корелює із зовнішністю та впевненістю у собі, що відображає загальну тенденцію для усіх учнів 5–7 класів. Впевненість у собі прямо корелює із зовнішністю учня.

Обернені кореляційні зв'язки

1. Соціально-психологічна атмосфера в групі та умілі руки ($r = -0,5$).
2. Соціально-психологічна атмосфера в групі та зовнішність ($r = -0,5$).
3. Соціально-психологічна атмосфера в групі та впевненість у собі ($r = -0,39$).

Аналіз обернених кореляційних зв'язків показав, що такі критерії самооцінки, як зовнішність та впевненість у собі, не сприяють позитивній психологічній атмосфері у класі з інклюзивним навчанням.

У вибірці учнів, які навчаються у класах із традиційним навчанням, було виявлено такі статистично значимі прямі кореляційні зв'язки (табл. 3):

- 1) умілі руки та розум і здібності ($r = 0,33$);
- 2) розум і здібності та зовнішність ($r = 0,38$);
- 3) авторитет в однолітків та зовнішність ($r = 0,56$);
- 4) зовнішність та умілі руки ($r = 0,32$);
- 5) умілі руки та впевненість у собі ($r = 0,4$);
- 6) зовнішність та впевненість у собі ($r = 0,59$).

Авторитет в однолітків прямо корелює із зовнішністю учня, а зовнішність – із впевненістю в собі, що також відображає загальну тенденцію в учнів 5–7 класів.

Таблиця 1

All Groups Correlations (дані.sta) Marked correlations are significant at $p < ,01000$ N=132 (Casewise deletion of missing data)									
Variable	Means	Std.Dev.	Р зд	Авт	У р	Зовн	Вп в с	Пот сп	Атм
Р зд	60,89394	20,62395	1,000000	0,267727	0,268348	0,320647	0,227735	0,203364	-0,026966
Авт	63,20455	26,21338	0,267727	1,000000	0,185251	0,524631	0,405912	0,185475	-0,067538
У р	65,60606	23,95631	0,268348	0,185251	1,000000	0,381842	0,292023	0,155744	-0,260465
Зовн	66,50000	20,38429	0,320647	0,524631	0,381842	1,000000	0,599766	0,210124	-0,272929
Вп в с	71,66667	23,76529	0,227735	0,405912	0,292023	0,599766	1,000000	0,168954	-0,142885
Пот сп	23,78788	3,94045	0,203364	0,185475	0,155744	0,210124	0,168954	1,000000	-0,122149
Атм	34,75000	12,70353	-0,026966	-0,067538	-0,260465	-0,272929	-0,142885	-0,122149	1,000000

Таблиця 2

Інкл=так Correlations (дані.sta) Marked correlations are significant at $p < ,01000$ N=66 (Casewise deletion of missing data)									
Variable	Means	Std.Dev.	Р_зд	Авт	У_р	Зовн	Вп_в_с	Пот_сп	Атм
Р_зд	58,03030	22,19561	1,000000	0,300358	0,224074	0,271923	0,256681	0,168154	-0,102996
Авт	62,00000	27,38781	0,300358	1,000000	0,180773	0,498498	0,509770	0,197341	-0,130374
У_р	65,86364	24,14436	0,224074	0,180773	1,000000	0,438536	0,232634	0,116490	-0,508780
Зовн	65,43939	21,98820	0,271923	0,498498	0,438536	1,000000	0,636124	0,156665	-0,496288
Вп_в_с	66,33333	25,89763	0,256681	0,509770	0,232634	0,636124	1,000000	0,214544	-0,388803
Пот_сп	24,01515	3,92817	0,168154	0,197341	0,116490	0,156665	0,214544	1,000000	-0,254470
Атм	31,07576	10,29759	-0,102996	-0,130374	-0,508780	-0,496288	-0,388803	-0,254470	1,000000

Таблиця 3

Інкл=ні Correlations (дані.sta) Marked correlations are significant at $p < ,01000$ N=66 (Casewise deletion of missing data)									
Variable	Means	Std.Dev.	Р_зд	Авт	У_р	Зовн	Вп_в_с	Пот_сп	Атм
Р_зд	63,75758	18,65316	1,000000	0,217795	0,332698	0,379646	0,122877	0,269681	-0,046705
Авт	64,40909	25,13592	0,217795	1,000000	0,191946	0,556217	0,265335	0,179759	-0,050404
У_р	65,34848	23,94898	0,332698	0,191946	1,000000	0,319611	0,396848	0,194210	-0,094478
Зовн	67,56061	18,75275	0,379646	0,556217	0,319611	1,000000	0,558035	0,281742	-0,146245
Вп_в_с	77,00000	20,24390	0,122877	0,265335	0,396848	0,558035	1,000000	0,155836	-0,082204
Пот_сп	23,56061	3,96961	0,269681	0,179759	0,194210	0,281742	0,155836	1,000000	-0,006072
Атм	38,42424	13,84870	-0,046705	-0,050404	-0,094478	-0,146245	-0,082204	-0,006072	1,000000

2. Аналіз за критерієм Стьюдента (T-test)

Проведений у пакеті «Статистика 8» T-test (критерій Стьюдента) дав змогу порівняти рівень досліджуваних критеріїв самооцінки учнів (розум, здібності, авторитет в однолітків, умілі руки, впевненість у собі), рівень вираженості потреби в спілкуванні та атмосфери в колективі у двох групах досліджуваних (у класах з інклюзивним навчанням та у класах із традиційним навчанням).

У вибірці учнів, які навчаються за традиційною формою навчання, рівень впевненості в собі вищий, ніж у вибірці учнів класів з інклюзивним навчанням (табл. 4)

Також у вибірці учнів класів із традиційним навчанням сприятливіша психологічна атмосфера

в класі, ніж у вибірці учнів класів з інклюзивним навчанням.

Результати порівняння рівня цих чинників розуміння учнями один одного свідчать про те, що у класах із традиційною формою навчання учні більш впевнені в собі, а також психологічна атмосфера в їх класах більш сприятлива.

Проте ступінь вираженості потреби в спілкуванні вища в учнів класів з інклюзивним навчанням порівняно з учнями класів із традиційним навчанням.

3. Аналіз за ранговою кореляцією Спірмена

Аналіз досліджуваних критеріїв за ранговою кореляцією Спірмена показав у загальній групі учнів інклюзивних та традиційних класів прямий

Таблиця 4

T-tests; Grouping: Інкл: Інклюзія (дані.sta) Group 1: так Group 2: ні											
Variable	Mean так	Mean ні	t-value	df	p	Valid N так	Valid N ні	Std.Dev. так	Std.Dev. ні	F-ratio Variances	p Variances
Р_зд	58,03030	63,75758	-1,60483	130	0,110958	66	66	22,19561	18,65316	1,415890	0,163621
Авт	62,00000	64,40909	-0,52648	130	0,599449	66	66	27,38781	25,13592	1,187203	0,491033
У_р	65,86364	65,34848	0,12306	130	0,902246	66	66	24,14436	23,94898	1,016383	0,947970
Зовн	65,43939	67,56061	-0,59631	130	0,552003	66	66	21,98820	18,75275	1,374832	0,202084
Вп_в_с	66,33333	77,00000	-2,63626	130	0,009403	66	66	25,89763	20,24390	1,636559	0,049037
Пот_сп	24,01515	23,56061	0,66123	130	0,509634	66	66	3,92817	3,96961	1,021209	0,932835
Атм	31,07576	38,42424	-3,45930	130	0,000733	66	66	10,29759	13,84870	1,808618	0,018151

кореляційний зв'язок між соціально-психологічною позицією учня в класі та ступенем вираженості потреби в спілкуванні (табл. 5).

У вибірці учнів інклюзивних класів статистично значимих результатів кореляції між критерієм соціально-психологічної позиції учня та іншими критеріями не виявлено (табл. 6).

У вибірці учнів класів із традиційним навчанням виявлено статистично значимий обернений кореляційний зв'язок між соціально-психологічною позицією учня та самооцінкою учня за критерієм «Авторитет в однолітків» (табл. 7).

4. Багатофакторний статистичний аналіз

Факторний аналіз даних дає підстави виділити два латентні фактори, які пояснюють понад 50% сукупної дисперсії даних (табл. 8).

Перший латентний фактор пояснює понад 30% сукупної дисперсії даних і зумовлює зміну даних за шкалами: «Розум та здібності», «Авторитет в однолітків», «Зовнішність», «Впевненість у собі».

Другий латентний фактор зумовлює прямий вплив на змінну «Авторитет в однолітків» та зворотній вплив на змінну «Умілі руки» (табл. 8).

В експериментальній групі досліджуваних перший латентний фактор зумовлює зміну даних за шкалами: «Розум і здібності», «Авторитет в одно-

літків», «Зовнішність», «Впевненість у собі», як і в загальній вибірці.

Таблиця 8

All Groups Factor Loadings (Varimax normalized) (дані.sta) Extraction: Principal components (Marked loadings are >,500000)		
	Factor 1	Factor 2
Р_зд	0,605971	0,006010
Авт	0,768367	0,019003
У_р	0,346334	-0,606929
Зовн	0,757219	-0,370291
Вп_в_с	0,709115	-0,224806
Пот_сп	0,354966	-0,208059
Атм	0,057579	0,892122
Expl.Var	2,283077	1,395583
Prp.Totl	0,326154	0,199369

Таблиця 5

All Groups Spearman Rank Order Correlations (дані.sta) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at p <,05000							
Variable	Р_зд	Авт	У_р	Зовн	Вп_в_с	Пот_сп	Атм
Поз	0,083492	-0,123673	0,069916	-0,095998	-0,105264	0,211325	-0,091656

Таблиця 6

Інкл=так Spearman Rank Order Correlations (дані.sta) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at p <,05000							
Variable	Р_зд	Авт	У_р	Зовн	Вп_в_с	Пот_сп	Атм
Поз	0,162127	0,003055	0,099131	-0,049492	-0,151899	0,203789	-0,042120

Таблиця 7

Інкл=ні Spearman Rank Order Correlations (дані.sta) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at p <,05000							
Variable	Р_зд	Авт	У_р	Зовн	Вп_в_с	Пот_сп	Атм
Поз	-0,054929	-0,259876	0,040736	-0,178757	-0,141940	0,217746	-0,235325

Другий латентний фактор зумовлює прямий вплив на змінні «Умілі руки» та «Зовнішність» і зворотній вплив на «Атмосферу в групі» (табл. 9).

Таблиця 9

Інкл=так Factor Loadings (Varimax normalized) (дані.sta) Extraction: Principal components (Marked loadings are > .500000)		
Variable	Factor 1	Factor 2
Р_зд	0,607528	0,017806
Авт	0,839314	0,021570
У_р	0,106046	0,800159
Зовн	0,624872	0,562342
Вп_в_с	0,727461	0,341315
Пот_сп	0,328781	0,218145
Атм	-0,113414	-0,876086
Expl.Var	2,125407	1,888875
Prp.Totl	0,303630	0,269839

4.1. Розміщення факторних навантажень у просторі латентних факторів (експериментальна група)

У контрольній групі досліджуваних перший латентний фактор зумовлює зміну даних за шкалами: «Авторитет в однолітків», «Умілі руки», «Зовнішність», «Впевненість у собі» (табл. 10).

Другий латентний фактор зумовлює зміну даних за шкалами: «Розум та здібності», «Потреба у спілкуванні», «Атмосфера у групі».

4.2. Розміщення факторних навантажень у просторі латентних факторів (контрольна група)

Таблиця 10

Інкл=ні Factor Loadings (Varimax normalized) (дані.sta) Extraction: Principal components (Marked loadings are > .500000)		
	Factor 1	Factor 2
Р_зд	0,414234	0,558193
Авт	0,618279	0,161633
У_р	0,588568	0,195637
Зовн	0,836400	0,163691
Вп_в_с	0,734227	-0,061371
Пот_сп	0,286066	0,630609
Атм	-0,414158	0,619012
Expl.Var	2,392285	1,187384
Prp.Totl	0,341755	0,169626

Аналіз тенденцій міжособистісної взаємодії та спілкування, сприйняття та розуміння людини

людиною дає змогу зробити висновки, що соціально-психологічний підхід до вивчення міжособистісних відносин є найбільш адекватним [3]. Дослідження особливостей соціальної перцепції передбачає врахування багатьох її чинників, зокрема психологічних. А дослідження розуміння учнями один одного в умовах інклюзії вимагає також врахування специфіки такого навчання та особливостей формування шкільного колективу учнів із типовим розвитком з учнями, які мають особливі освітні потреби. Для дітей з особливими потребами формування гармонійних відносин з однолітками є чи не найголовнішим чинником соціалізації [4, с. 120–128].

Специфіка відносин учнів у класі з інклюзивним навчанням визначається психологічними особливостями учнів, а також характером їх спілкування, що зумовлює стан психологічної атмосфери в колективі. Тому особливості розуміння учнями один одного в процесі спільної освітньої діяльності визначається багатьма чинниками [5, с. 84–93].

Проблеми формування колективу учнів інклюзивного класу, недостатній рівень їх самооцінки та переважання емоційно-неблагополучної позиції в класі зумовлюють нагальну необхідність розроблення програм, спрямованих на формування адекватної «Я-концепції» учнів інклюзивних класів, зміцнення їхньої самооцінки [6]. У вирішенні цих проблем велику роль відіграють психологічний супровід інклюзивного навчання, розробка методів сприяння особистісному розвитку учнів інклюзивних класів, зокрема учнів з особливими потребами, що, безумовно, сприятиме їх успішній соціалізації та особистісній реалізації [7].

Висновки і пропозиції. Результати дослідження особистісних властивостей та міжособистісних відносин учнів порівнювалися у класах з інклюзивним та традиційним навчанням. Встановлено, що в учнів інклюзивних класів рівень самооцінки нижчий, ніж в їх однолітків із класів із традиційним навчанням, зокрема за такими критеріями, як «Зовнішність» та «Впевненість у собі». Ступінь вираженості потреби у спілкуванні вищий в учнів інклюзивних класів. Також, на думку учнів інклюзивних класів, психологічна атмосфера в їх колективі сприятлива.

Список використаної літератури:

1. Синьов В.М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ : «МП Леся», 2010. 779 с.
2. Ольшанский Д.В. Психология масс. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 322 с.
3. Островська К.О. Психологічні особливості ставлення матерів до їх здорових дітей та дітей з обмеженими можливостями. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2015. № 29. С. 213–219.

4. Філоненко М.М. Психологія спілкування. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
5. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування. Київ : ВД Професіонал, 2004. 304 с.
6. Чопік О.В. До проблеми актуальності стосунків в учнівському колективі інклюзивного класу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія : Соціально-педагогічна. 2010. Вип. 15. С. 431–435.
7. Шульженко Д.І. Дизонтогенетичні аспекти ранньої корекційно-педагогічної роботи в соціально-реабілітаційних центрах. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Збірник наукових праць. 2004. № 1(3). URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/453>.
-

Fert O. Peculiarities of social interaction of students of inclusive classes and classes with traditional education in secondary school

The article considers the urgency of the problem of social interaction, the formation of positive self-esteem in an inclusive learning environment, analyzes the features of the formation of relations in traditional classes in comparison with inclusive.

Analysis of trends in interpersonal interaction and communication, perception and understanding of man by man allows us to conclude that the socio-psychological approach to the study of interpersonal relationships is the most adequate. The study of the peculiarities of social perception involves taking into account many of its factors, including psychological. And the study of students' understanding of each other in terms of inclusion also requires consideration of the specifics of such training and the peculiarities of the formation of the school team of students with typical development with students with special educational needs. For children with special needs, the formation of harmonious relationships with peers is perhaps the most important factor in socialization.

The specificity of students' relationships in the classroom with inclusive education is determined by the psychological characteristics of students, as well as the nature of their communication, which determines the state of the psychological atmosphere in the team. Therefore, the peculiarities of students' understanding of each other in the process of joint educational activities are determined by many factors. Problems of forming a team of inclusive students, insufficient level of their self-esteem and the predominance of emotionally disadvantaged position in the classroom necessitate the development of programs aimed at forming an adequate "self-concept" of inclusive students, strengthening their self-esteem. Psychological support of inclusive education, development of methods to promote personal development of students of inclusive classes, in particular students with special needs, plays an important role in solving these problems, which will certainly contribute to their successful socialization and personal realization.

The results of the study of personal characteristics and interpersonal relationships of students were compared in classes with inclusive and traditional learning. It was found that students in inclusive classes have a lower level of self-esteem than their peers in traditional classes, in particular by criteria such as "Appearance" and "Self-confidence". The degree of need for communication is higher in students of inclusive classes. Also, according to students in inclusive classes, the psychological atmosphere in their team is favorable.

Key words: *social interaction, inclusive educational environment, positive self-esteem, students with special needs, classes with traditional education.*